

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.647.8 – 055.1/2

Йоанна Смила, Гуманітарно-природничий університет імені Яна Кохановського,
м. Кельце

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

*“Те, що чоловіки і жінки
відрізняються багато в чому є фактом;
однак те, що деякі з них піддаються дискримінації
через ці відмінності є соціально несправедливим”.*

Ц.М. Рензетті, Д.Дж. Курран [28, 76]

У статті розглядаються особливості впливу гендерних стереотипів на соціальну ситуацію жінок і чоловіків у суспільстві.

Ключові слова: стереотип, гендерний, суспільство, модель, чоловік, жінка.

Табл. 1. Літ. 36.

Актуальність проблеми, аналіз досліджень та публікацій. Гендерні питання та питання відмінності між чоловіками і жінками протягом тривалого періоду в Польщі розглядалися як маргінальні, але їх соціально-культурний аспект на даний час стає все більш важливим. Великий інтерес викликають загальнопоширені і присутні у кожному суспільстві гендерні стереотипи. Це питання особливо важливе в контексті процесу глобалізації, європейської інтеграції, а також нових освітніх і професійних викликів жінкам і чоловікам, які загострили у Польщі системні, соціальні, політичні та освітні перетворення. Такі процеси, як демократизація суспільного життя та творення громадянського суспільства позитивно впливають на гуманізацію відносин у суспільстві, суб'єктивне відношення кожної одиниці та поваги до прав людини [32, 182]. Зміни у соціальному, економічному та культурному житті, які є результатом системної трансформації змінюють спосіб мислення про участь у ньому жінок і чоловіків [22]. Проте існуючі стереотипи і далі обмежують і ускладнюють їх належне функціонування у соціальній та громадській сфері. Найчастіше стереотипи кривдять жінок, яким приписуються менш ціннісні риси, в результаті чого сприйняття того, що жіноче є менш важливе і значиме, а того що чоловіче, як більш важливе і більш цінне – в літературі це явище називається андроцентризмом [3, 16]. Призначені суспільством соціальні ролі для чоловіків і жінок в результаті не дозволяють їм приймати нові (ті, які відрізняються від традиційних) виклики і завдання в галузі соціального, сімейного і професійного життя.

Мета статті. На основі широкої джерельної бази дослідити особливості впливу гендерних

стереотипів на ситуацію жінок і чоловіків у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Поняття “стереотип” походить з грецької від слів: stereos – “просторовий”, “твердий” typos – “зразок”, “відбиток” [8]. У “Педагогічній енциклопедії ХХІ століття” стереотип – це “глибоко укорінене позитивне або негативне уявлення осіб, категорій і соціальних груп, подій або предметів, яке спирається на поверхневих спостереженнях і нелогічних узагальненнях рис того, чого стосується, і зберігається, незважаючи на новий досвід тому, що поєднаний з високою емоційною участю даної людини” [31, 990]. Можна припустити, що це загальна, як правило, серед членів певної соціальної групи, мисленнєва конструкція, пов'язана зі спрощеним та схематичним сприйняттям дійсності – у тому числі культурних, соціальних явищ, або певної категорії осіб – ціннісно забарвленим, часто заснованим на забобонах і неповному знанні [25, 204]. Гендерний стереотип заснований на присвоєнні конкретних рис і присвоєнні поведінки кожній зі статей [33, 418]. Крім того, ця спрощена концепція і думка даного суспільства щодо поведінки характерної для жінок і чоловіків отримується у підлітковому віці та у процесі соціалізації [18, 13].

Для аналізу гендерних стереотипів, як правило, приймаються до уваги два аспекти [18, 13; 6, 306 – 315; 17, 15]:

1. Змістовий аспект – типові образи жінок і чоловіків у суспільній оцінці.

2. Афективний аспект – навантаження позитивними чи негативними оціночними судженнями.

Стереотипи різняться між собою. Виділити можна кілька категорій і способів їх поділу. Проте

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

найчастіше вони диференційовані в таких аспектах [8, 11 – 12; 19; 2]:

1. Предмет – це звичайні соціальні групи (національні, регіональні, професійні, релігійні, пов'язані із статтю або віком).

2. Знак – стереотипам окрім людей можуть підлягати тварини, рослини і т.д.

3. Сила стереотипу – ступінь визначеності утримування даного стереотипу як єдиного цілого або надання окремих рис, із яких твориться окремий стереотип.

4. Довговічність – стійкість до змін.

5. Ступінь складності – число рис, що приписані певній групі людей (елементарні стереотипи – мають одну рису; складні стереотипи – мають кілька рис, комплексні стереотипи – складаються з багатьох рис, пов'язаних з різними аспектами даної групи).

6. Рівень популярності – поширені стереотипи визнаються більшістю членів даної культури чи суспільства і стереотипи поширені локально у малих соціумах.

7. Ступінь раціональності – присвоєння деяким націям високого росту або позбавлення деяких цієї раціональності.

Стереотипи можуть мати індивідуальний характер – коли охоплюють погляди одиниці щодо рис і властивостей якогось об'єкту, або колективний – якщо вони стосуються переконань і думок членів суспільства, пов'язаних з переконаннями та очікуваннями щодо конкретних груп людей.

Бачачи генезис і джерела стереотипів слід звернутися до чотирьох механізмів, які взаємодоповнюються та ведуть до стереотипності соціальних груп [8, 14 – 19; 11]:

1. *Пізнавальні механізми* – це механізми, які складаються з трьох явищ: а) з *помилки комунікації*, тобто тенденції до формулювання висновків про вільні риси одиниць на основі спостереження за їх поведінкою (наприклад, приписування жінкам такої риси, як турботливість, а чоловікам таких рис як домінування і керівництво); б) з *класифікації*, яка є формою спрощення одиницею реальності і полягає на групуванні людей в окремі, часто протилежні групи (наприклад, жінки – чоловіки, молоді – старі, і т.д.); в) з *очевидної кореляції*, тобто думки про існування зв'язку між змінними в ситуації, коли основа для таких міркувань недостатня (це пояснюється схильністю звертати увагу на риси, які виділяються, є незвичайними, а бачення відмінності групи може бути помилково пов'язане з іншими рисами).

2. *Афективні механізми* – процеси зумовленості

беруть участь у створенні стереотипів по принципу поєднання конкретних емоцій з певною групою людей таким чином, що через деякий час ці особи розглядаються як джерело цих емоцій. Стереотипи можуть бути результатом частих контактів з групою.

3. *Мотиваційні механізми* – складаються з двох теорій: а) теорія авторитарної особистості щодо прагнення одиниці нівелювати відсутність безпеки або стану невдоволення, яке може стати причиною для створення стереотипів щодо соціальних груп; б) теорія соціальної ідентичності з її акцентом на вплив групової ідентичності на рівень самооцінки одиниці, яка тісно пов'язана з тенденцією фаворитизації власної групи і дефаворитизацією чужих груп.

4. *Культурні механізми* включають в себе процеси соціального учіння і конформізм. Підкреслюється особлива роль сім'ї, групи однолітків, засобів масової інформації та в широкому розумінні соціального середовища у створенні стереотипів. Тенденцію до використання стереотипів зокрема мають люди із сильною схильністю відповідати соціальним нормам.

Стереотипи також різноманітні з точки зору їх функцій. Серед функцій стереотипів виділяються:

1. Пізнавальна функція, яка заснована на здатності стереотипу компенсувати прогалини в інформації, або зменшувати її надлишок – що поєднується з введенням порядку в місці хаосу, який творить реальність, і опирається на припущення, що прояви стереотипної поведінки допомагають отримати акцептацію суспільства (адаптивна функція).

2. Егоїстична функція, яка полягає у наданні особам мотивації для прийняття конкретних дій.

3. Функція ідентичності, яка пов'язана з переконанням, що стереотипові чужої групи притаманний автостереотип власної групи; як результат – відчуття безпеки пов'язане з приналежністю до групи та активізація і формування соціальної ідентичності [8, 18 – 19; 34, 1003 – 1005].

Крім того, стереотипи забезпечують людині повагу до себе, проекцію своєї системи цінностей, позиції і прав [16, 96]. Незважаючи на це гендерна стереотипність має багато негативних наслідків – особливо для стереотипної групи – у функціонуванні у соціальному житті, сім'ї, кар'єрі і т.д.

Наслідки гендерної стереотипності для функціонування жінок і чоловіків у суспільстві. Домінуючі переконання і гендерні стереотипи унеможливають одиниці розвиток

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

відповідно до потреб і схильностей, утруднюють їй міжособистісні відносини тому, що одиниця підлягає опредметненню і розглядається не як особистість, а як представник певної категорії [27, 18; 1, 22]. Стать стає основою для присвоєння прийнятих у суспільстві рис, поведінки і зразків міжособистісних відносин у різних сферах життя. Льюїс є творцем багатоскладникової стереотип-конструкції, яка складається з таких компонентів: особистісні риси, які приписуються жінкам і чоловікам залежно від культури; соціальні ролі, які повинні реалізуватися в різних соціальних ситуаціях; професії, які приписуються статям і зовнішній вигляд [5, 991 – 1004; 17, 15 – 16].

Порівнюючи уявлення у європейській культурі про риси і ролі жінок і чоловіків у суспільстві, ми бачимо багато важливих відмінностей між ними. Відомості щодо стереотипних гендерних відмінностей у сфері психічних і фізичних рис, соціальних ролей, освітніх стремління та зразків професійної діяльності наведено у таблиці 1 [36, 18, 17 – 18].

На основі аналізу таблиці 1 можна бачити, що стать є основою для розподілу соціальних завдань, а конкретна поведінка послідовно приписується одній із статей. Це явище значною мірою залежить від культури, в якій вибрані риси або поведінка сприймаються як чоловічі, а інші – як жіночі. Гендерні стереотипи впливають на зміцнення існуючої системи ролей та формують соціальне функціонування жінок і чоловіків, а також їх свідомість [27, 18; 1, 19 – 22]. Результати проведених до цього моменту досліджень на тему гендерної стереотипності показують, що вже в процесі виховання і соціалізації молоде покоління отримує відомості про характерні для жінок і чоловіків риси і поведінку [3; 7; 12; 13; 23; 14; 24; 35]. Особливо сильний вплив у цьому контексті має на дитину сім'я і школа. Дітей з раннього віку вчать виконувати певні функції залежно від статі. Спочатку їм купують різні іграшки: хлопчикам – автомобілі, інструменти для майстрування, книги, або головоломки, що розвивають логічне мислення; а дівчатам – ляльки, ведмедики, або предмети домашнього вжитку. Крім того, шкільні підручники для початкового навчання значною мірою сприяють закріпленню гендерних стереотипів, оскільки вони містять описи соціальних ролей стереотипно приписаних хлопчикам (ремонт автомобілів, поїздки з батьком на екскурсії, читання книг) і дівчаткам (допомога матері у виконанні домашніх обов'язків, догляді за братами і сестрами, і т.д.). Тому дівчатка при звичаються до виконання роботи по дому, яка сприймається як їх стандартний обов'язок.

Крім того, дослідження підручників з історії, психології, філософії показують зразки стереотипних моделей поведінки жінок і чоловіків. Вчителі часто демонструють стереотипну поведінку, оскільки звертають більше уваги на поведінку хлопчиків, майбутнє яких розглядається у керівничих категоріях, а не на дівчаток, яких бачать у майбутньому як матерів. Така позиція вчителів впливає на стереотипний образ свого майбутнього в учнів. Також результати дослідження свідчать про те, що на академічному рівні існує гендерна стереотипність, що проявляється у заявах і поведінці лекторів, які у своїх висловлюваннях більше беруть до уваги потреби чоловіків, ніж жінок, і частіше звертають увагу на студентів, а студенткам дають менше часу на відповіді або їх переривають. Стереотипи ролей у суспільстві також існують у казках (наприклад, "Попелюшка", "Спляча красуня"), присутні у журналах, телевізійних рекламних роликах, фільмах, театральних постановках і т.д. [36, 992 – 994].

З проведеного аналізу видно, що гендерна стереотипність постійно присутня у житті людини. Звичайно, вона хотіла б мати чітке відчуття ідентичності, оскільки життя у світі сповнене невизначеності та протиріч призводить до почуття дезадаптації і відчуження, а тільки певні правила і стійкий ритм життя дає відчуття безпеки – те, чого сьогодні, безсумнівно, прагне більшість людей [10, 112; 21, 75]. Проте в даний час, – як зазначив З. Мельосік – монолітне уявлення про жінок і чоловіків змінилося, а застосовані стандарти "розсипалися". Хлопці/чоловіки та дівчата/жінки опинилися у так званій "соціальній пастці", пов'язаній з відсутністю чітких рекомендацій з вибору між розвитком традиційних рис або рис, які відрізняються від них [20, 14 – 16]. Все більше і більше молодих людей – особливо жінок – шукає відповіді на питання: ким бути? як бути? та як думати [9, 99 – 100]? У культурі рекламується образ жінки, яка не може бути обмеженою сімейним життям, та, окрім того, повинна погоджувати обов'язки із сфери сімейного і подружнього життя з професійними амбіціями, що призводить до перевтоми та перенесення прийняття рішення про материнство на більш пізній вік. Це власне жінки, які беруть на себе нові ролі і обов'язки не мають кому передати заняття, якими займалися до цього моменту, оскільки перегляд ролі чоловіка розвивається набагато повільніше [26, 39]. Не можна не погодитися з твердженням про те, що стереотипне сприйняття себе та інших стає основою для дискримінації [15, 178].

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Таблиця 1.

Стереотипні відмінності психічних і фізичних рис, соціальних ролей, освітніх стремлень та зразків професійної діяльності жінок і чоловіків

Стать Критерії стереотипності	Жінки	Чоловіки
Психічні риси	емоційність, здатність жертвувати собою, м'якість, турбота про почуття інших, чутливість, співпереживання, тепло в міжособистісних відносинах, схильність до допомоги, релігійність	рішучість, сила, схильність до агресивності і бравади, легкість прийняття рішень, незалежність, надійність, не підлягання тиску
Фізичні риси	м'якість, зосередження уваги на зовнішньому вигляді (наслідок нав'язаного культурою канону краси), чистота, дрібна будова тіла, фізично слабка	високий, мускулистий, сильний фізично
Соціальні ролі	домінує сімейна роль (ведення дому, виконання домашніх обов'язків) та материнська роль (догляд за дітьми), окрім того робота	домінує професійна діяльність та утримання сім'ї
Освітні стремління	нездатність до математичних і природничих наук, гуманітарні здібності, відсутність інтересу до спорту (відповідність стереотипам фізичних рис – низька фізична активність)	відсутність здібностей до вивчення гуманітарних наук, талант до природничо-наукової освіти, інтерес до фізичної активності (висока фізична активність)
Зразки професійної діяльності	низькі або відсутні професійні амбіції – реалізуються у роботі по дому і догляді за дітьми, схильність до виконання певних професій, пов'язаних з послугами або доглядом (секретар, телефонний оператор, перукар, вчитель, медсестра, офіціантка і ін), непридатність жінок в управлінських, менеджерських та директорських професіях з огляду на приписувані їм психологічні риси (покірність, боязкість, пасивність і т.д.), нижча заробітна плата у порівнянні з чоловіками	мають досягти професійного успіху – вони не в змозі реалізувати своїх амбіцій на сімейній площині, схильність до виконання певних професій (поліцейський, моряк, інженер, військовий і т.д.), частіше, ніж жінки займають посади керівників, менеджерів і директорів

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Тому слід було б змінити таке стереотипне сприйняття світу і людей. Існують різні концепції зміни стереотипів. Найчастіше виділяються такі моделі [8, 1008 – 1009]:

1. Накопичувальна модель – ґрунтується на дуже повільному наданні одиниці інформації, що суперечить стереотипам, які вона визнає.

2. Модель розбавлення – це специфічна версія накопичувальної моделі, заснована на передачі одиниці нейтральної або суперечливої інформації про групу відносно до якої вона була стереотипною. Це призводить до більшої чутливості до змін початкового ставлення до неї.

3. Модель підтипу – полягає на виокремленні підтипу з конкретної категорії, у стосунку до якого змінюється стереотип, але сприйняття категорії не змінюється.

4. Модель радикальних змін припускає, що можна змінити стереотип під впливом інформації – великою мірою розбіжної з позицією і вірою до даного моменту, – або досвіду, що суперечить цьому стереотипу.

5. Гіпотеза контакту – припущення, що взаємодії між членами різних соціальних груп мають сприяти поліпшенню взаємовідносин. Важливо, щоб ці контакти були добровільними і невимушеними, оскільки вони ведуть до набагато більшої модифікації стереотипних переконань. Крім того, умовами, що сприяють позитивним змінам стереотипу є: рівний статус учасників груп, особистісний контакт, ситуаційний контекст.

На жаль, стереотипи важко змінити, – але це не є неможливим.

Висновки. Рівноправ'я жінок та чоловіків в галузі професійної підготовки, участі на ринку праці, умов роботи і кар'єрного росту є одним з фундаментальних прав людини, гарантованих усіма країнами Європейського Союзу. Підкреслюється також необхідність сприяти жінкам у поєднанні особистого і професійного життя та активніша участь чоловіків по догляду за дітьми [29, 13]. В даний час існує необхідність поширення знань про механізми гендерних стереотипів, тому що це відбивається на суспільному, сімейному і професійному функціонуванні особливо жінок, але й чоловіків. Звичайно, воно застосовуватиметься у формуванні позитивного ставлення молоді до себе і навколишнього світу, високого почуття власної гідності та поваги до представників протилежної статі. Новини з цієї сфери стають елементом професіоналізму вчителя, що означає виконання високих пізнавальних, діяльних і етичних стандартів вимагає самоперевірки власної практики і створення на основі цього

особистих знань, які доповнюють академічні знання [30, 11].

Знання про наслідки стереотипного сприйняття соціальних ролей обох статей і вигоди від недискримінаційного ставлення та поведінки, рівності, повинно застосовуватися на практиці у вихованні дівчат і хлопців не тільки в школі, але й у сімейному середовищі, що повинно відбитися на якості процесів виховання, а згодом на вирівнюванні можливостей і якості функціонування жінок і чоловіків у культурі та суспільстві.

1. Bem S. L. *Męskość. Kobiecość. O różnicach wynikających z płci, GWP. – Gdańsk, 2000. (229 stron, ISBN 83-87957-12-7)*

2. Borkowski J. *Podstawy psychologii społecznej, Elipsa. – Warszawa, 2003. (192 strony, ISBN 83-7151-543-X)*

3. Brannon L. *Psychologia rodzaju. Kobiety i mężczyźni: podobni czy różni, GWP. – Gdańsk, 2002. (608 stron, ISBN 83-87957-63-1)*

4. Chlewiński Z. *Stereotypy: struktura, funkcje, geneza [w:] Stereotypy i uprzedzenia / Chlewiński Z., Kurcz I. (red.) / IP PAN. – Warszawa, 1992.*

5. Deaux K., Lewis L. *The structure of gender stereotypes. Interrelationship among components and gender label / Journal of Personality and Social Psychology, 46.*

6. Eagly H., Wood W. *Explaining sex differences in social behavior. A metaanalytic perspective / Personality and Social Psychology Bulletin, 17.*

7. Gollnikowa A. *Utrwalanie tradycyjnych ról płciowych przez szkołę / Pełnym głosem. – 1995. – № 3.*

8. Grabowska M. *Stereotypy płci we wczesnej dorosłości. – Wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. – Bydgoszcz, 2007. (113 stron, ISBN 978-83-7096-629-4)*

9. Gromkowska A. *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje. – Poznań, 2002.*

10. Gromkowska-Melosik A. *Socjalizacja, równość społeczna i przemieszczona emancypacja kobiet. Kontrowersje wokół Power Girl [w:] Problemy nierówności społecznej w teorii i praktyce edukacyjnej / Gromkowska-Melosik A., Gmerek T. // Impuls. – Kraków, 2008. (272 strony, ISBN: 9788375871111)*

11. Hamilton D., Susskind J., Rosselli F. *Společno-psychologické podstaty powstawania stereotypów [w:] Stereotypy i uprzedzenia / Macrae C. N., Stangor Ch., Hewstone M. (red.). – GWP. – Gdańsk, 1999.*

12. Kalinowska E. *Wizerunki dziewczynek i*

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СИТУАЦІЮ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

- chłopców, kobiet i mężczyzn w podręcznikach szkolnych / Kwartalnik Pedagogiczny. – 1995. – № 1 – 2.*
13. Kaschak E. *Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne.* – GWP. – Gdańsk, 2001.
14. Kopciwicz L. *Schematy rodzaju (gender) w pracy pedagogicznej nauczycielek edukacji wczesnoszkolnej [w:] Płeć i rodzaj w edukacji / M. Chomczyńska-Rubacha (red.) // Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi. – Łódź, 2004. (75-84 str., ISBN 83-7405-161-2)*
15. Kosakowska – Berezecka N., Petrus P. *Zmiany społeczne naukowo i praktycznie. Jak efektywnie działać na rzecz równouprawnienia? [w:] Między płcią a rodzajem. Teorie, badania, aplikacje / Chybicka A., Kosakowska – Berezecka N. (red.) // Impuls. – Kraków, 2010. (221 stron, od 173-193 str., ISBN 978-83-7587-245-3)*
16. Lippman W. *The Nature of Prejudice.* – Harcourt Brace. – New York, 1954.
17. Mandal E., Gawor A., Buczny J. *Analiza treści i hierarchicznej struktury stereotypu polskiej kobiety i polskiego mężczyzny [w:] Między płcią a rodzajem. Teorie, badania, aplikacje / Chybicka A., Kosakowska – Berezecka N. (red.) // Impuls. – Kraków, 2010. (221 stron, od 13-30 str., ISBN 978-83-7587-245-3)*
18. Mandal E. *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią.* – WUŚ. – Katowice, 2000. (276 stron, ISBN 83-226-1385-7)
19. Mądrzycki T. *Deformacje w postrzeganiu ludzi.* – PWN. – Warszawa, 1986. (238 stron)
20. Melosik Z. *Rekonstrukcje kobiecości i męskości w kulturze współczesnej. Teoria i praktyka [w:] Płeć i rodzaj w edukacji / M. Chomczyńska-Rubacha (red.) // Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi. – Łódź, 2004. (224 strony, od 11-21 str., ISBN 83-7405-161-2)*
21. Melosik Z. *Tożsamość, ciało i władza. Teksty kulturowe jako (Kon)teksty pedagogiczne.* – Poznań-Toruń, 1996. (312 stron, ISBN 83-901412-9-9)
22. Melosik Z. *Tożsamość, płeć i różnica w perspektywie nowoczesnej [w:] Męskość – kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej / Miluska J., Boski P. (red.) // IP PAN. – Warszawa, 1999. (257 stron)*
23. Mizielińska J. *Kim będziesz mała dziewczynko? Stereotypowy wizerunek kobiety w reklamie / Kwartalnik Pedagogiczny. – 1996. – №1. (s. 49 – 65, 67 – 83)*
24. Morciniec J. *Skąd się biorą zadowolone niewolnice albo czego uczy elementarz / Pełnym Głosem. – 1995. – № 3.*
25. Olechnicki K., Załęcki P. *Słownik socjologiczny.* – Graffiti BC. – Toruń, 1997.
26. Ostrouch J. *“Kobiecość w klasie”. Kształtowanie gender w perspektywie socjopedagogicznej [w:] Płeć i rodzaj w edukacji / Chomczyńska-Rubacha M. (red.) // Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi. – Łódź, 2004. (224 strony, od 33-39 str., ISBN 83-7405-161-2)*
27. Pankowska D. *Wychowanie a role płciowe.* – GWP. – Gdańsk, 2005. (176 stron, ISBN 83-89120-97-6)
28. Renzetti M., Curran D. J. (red.) *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo.* – PWN. – Warszawa, 2005. (692 strony, ISBN 83-01-14570-6)
29. *Report on equality between women and men.* – European Commission. – Belgium, 2005.
30. Szempruch J. *Refleksje nad profesjonalizmem nauczyciela [w:] Profesjonalne funkcjonowanie nauczyciela / Szempruch J., Blachnik-Gęsiarz M. (red.) // Wyd. Wyższej Szkoły Lingwistycznej. – Częstochowa, 2010. (282 strony, od 11-20 str., ISBN 978-83-61425-11-3)*
31. Sztumski J. *Stereotyp [w:] Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Śmietana U. (red.), Tom V. – R-St, “Żak”. – Warszawa, 2006. (ISBN 83-89501-63-5, 1124 strony, od 990-991)*
32. Szymański M. J. *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce.* – Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej. – Kraków, 2004. (208 stron, ISBN 03-7271-295-9)
33. Wojciszke B. *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej.* – Scholar. – Warszawa, 2002. (398 stron, ISBN 83-89120-07-0)
34. Wysocka E. *Stereotyp społeczny [w:] Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku / Śmietana U. (red.). – Tom V. – R-St, “Żak”. – Warszawa, 2006. (ISBN 83-89501-63-5, 1124 strony, od 999-1009)*
35. Zaworska-Nikoniuk D. *Przemoc wobec kobiet (wybrane aspekty rozważań) / Auxilium Sociale. Wsparcie społeczne. – 2001. – № 3 – 4.*
36. Zaworska-Nikoniuk D. *Stereotyp płci społeczno-kulturowej [w:] Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku / Śmietana U. (red.). – Tom V. – R-St, “Żak”. – Warszawa, 2006. (ISBN 83-89501-63-5, 1124 strony, od 991-998)*

Стаття надійшла до редакції 04.04.2011